

täckte den dyraste delen av utbildningen, vilken ägde rum utomlands. Huruvida staten var beredd att betala för sitt medicinalväsen var en avgörande fråga i samtiden. Läkaren Carl Trafvenfeldt ägnade stor möda åt att politiskt agera i de medicinska frågorna. Han debatterade läkarnas löner, landsbygdsbefolkningens misstro mot läkarkåren, kvacksalverifrågan och den medicinska utbildningen. David von Schulzenheim pläderade för inrättandet av fler medicinska institutioner i avsikt att stärka folkhälsan. Han spelade på de nationella känslösträngarna, då han gjorde jämförelser mellan Stockholm och den medicinska utbildningen och dess utländska förebilder i London, Amsterdam och Berlin. Det svenska universitetsbärande medicinalväsendet i Uppsala och Lund skulle undantryckas till förmån för den nya organisationen i huvudstaden.

Rocca lyfter fram inrättandet av Mediko-Kirurgiska Institutet i Stockholm som ”en lyckad biprodukt av engelsk-svenska förbindelser”. Aktörer som Schulzenheim, regementsfältskären Anders Hagström och Trafvenfeldt präglades av filantropiska, utilitaristiska och pragmatiska komponenter i upplysningen med en förmåga att känna av de politiska stämningarna. Fältskärerna skulle bli respekterade kirurger på akademisk grund i likhet med medicinerna. Royal College of Surgeons i Storbritannien blev en förebild i detta avseende. En dragkamp mellan grundarna bakom institutet och de universitetsburna medicinerna utgjorde en viktig komponent i institutets tillkomst. Utländska förebilder till institutet saknades vare sig i Storbritannien eller i Frankrike. Rocca lyckas väl i denna sin ambition att sätta sökarljuset på enskilda aktörer bakom institutets grundande, samtidigt som utvecklingen tecknas mot en samtida internationell bakgrund. Att inte endast behovet av att utbilda fältskärer var en drivkraft bakom institutionsbyggandet står helt klart, snarare handlade det om att lyfta fram och professionalisera fältskärsyrket, kirurgin, och ge den en stabil vetenskaplig grund såsom medicinen. Detta skulle ske genom klinisk undervisning grundad på såväl teori som praktik.

Som nämnts ovan tillkom Svenska Läkaresällskapet vid i princip samma tidpunkt, vars syfte var att utgöra ett läsesällskap för de Stockholmsbaserade läkarna. Ett omfattande bibliotek med internationella medicinska tidskrifter skulle tillgodose dessa medicinare i avsikt att hålla sig à jour med den internationella medicinska utvecklingen. Sällskapet var förvisso ingen forskningsorganisation, men utgjorde en viktig intresseorganisation där aktuella medicinska rön diskuterades och där

medicinare höll föredrag om intressanta landvinningar. Sällskapet skulle senare bli en flitigt anlitad remissinstans i medicinska frågor och utgivare av viktiga medicinska tidskrifter såsom *Hygiea*. Det är ingen överdrift att påstå att även bildandet av Svenska Läkaresällskapet vid början av 1800-talet kan betraktas som ytterligare en bidragande faktor till Stockholmscentreringen inom svensk medicin, även om lokala sällskap senare kom att bildas i bl.a. Uppsala, Lund och Göteborg.

Rocca gör knappast någon poäng av dessa samtida organisationsbildanden inom svensk medicin, men det förtjänar att lyftas fram för att ytterligare fylla på den samtida bilden. Att lyfta fram de internationella förebilderna och förbindelserna bakom institutets grundande är angeläget, samtidigt som förutsättningarna för att bedriva hälso- och sjukvård samt medicinsk forskning i Sverige kring sekelskiftet 1800 tecknas. Roccas skrift vänder sig främst till medicinare och en medicinhistoriskt intresserad allmänhet, och inte i första hand till medicinhistorikerna. Författaren diskuterar knappast med forskningen i övrigt kring Karolinska Institutet eller svensk medicin under frihets- och upplysningstiden, även om en notapparat finns med. Att beskriva det betydligt komplexare mönster bakom institutets grundande än vad som tidigare gjorts förtjänar dock aktning, och skriften kommer säkert att bli läst även av andra medicin- och vetenskapshistoriker.

Henrik Brissman, Lund

Börje Hanssen: *Åter till Österlen – en tidig mikrohistoria. Agrar- och socialhistoriska texter i urval med en inledande biografi av Anders Perlinge*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm 2010. 368 s., ill., varav många i färg. ISBN 978-91-86573-01-0.

Börje Hanssens rykte och relevans inom historisk sociologi och etnologi är alltså betydande, trots att det nu gått över trettio år sedan hans död och nästan sextio år sedan hans banbrytande doktorsavhandling *Österlen* utkom. Hans betydelse som internationell pionjär inom den mikrohistoriska forskningen är numera erkänd. En av de yngre etnologer som arbetat med inspiration från Hanssen är Anders Perlinge, något som satt märkbara spår i hans avhandling *Sockenbankirerna* från 2005. Perlinge, till vardags chef för SE-bankens arkiv på Täckva Udden i Stockholm, har nu samlat ett stort antal

uppsatser av Hanssen, somliga tidigare publicerade i svårtillgängliga tidskrifter, andra inte tidigare publicerade, och givit ut dem i en volym till vilken han även skrivit en fängslande biografi över Hanssen.

Fem uppsatser är på engelska, de övriga tjugotre på svenska. Den äldsta uppsatsen är från 1942 ("Jacob Faggot som ekonomisk författare"), den yngsta från 1978 ("The Oicological Approach"). Men lejonparten av uppsatserna är skrivna i slutet av 1940-talet och i början av 1950-talet som avknoppningar från doktorsavhandlingen eller som summeringar av viktiga resultat i denna. Några av texterna är högakademiska övningar kring teoretiska och metodiska problem. Men många är lättillgängliga empiriska betraktelser av olika sidor av bondelivet på Österlen i slutet av 1700-talet. Det gäller särskilt den avdelning i boken som heter "Alla städer ligger på landet. Kulturgränser mellan stad och land", som innehåller tretton artiklar ur Ystadstidningen *Aurora* mellan 4 december 1948 och 2 april 1949. Man gör reflexionen att en sådan här lång svit av välskrivna och ambitiösa artiklar kring en regions kulturhistoria knappast skulle kunna få utrymme i en daglig tidning av idag.

Boken är rikligt illustrerad. Det gäller både artiklarna och biografien. Många av de empiriska artiklarna är illustrerade med folklivsmålningar av Frans Lindberg (1857–1944), en konstnär från Österlen vars verk Hanssen mycket uppskattade. Lindberg gjorde mot slutet av sitt liv en stor mängd genbilder från bondevardagen på Österlen, där han med utnyttjande av sitt eget minne från ungdomsåren på 1860-talet sökte rekonstruera scenerier ur en försvunnen kultur. Många av dessa bilder återges i boken i färg.

Flera av artiklarna är som nämndes inte tidigare publicerade. Det gäller t.ex. "Ett prästhusåll på 1600-talet", där manuskriptet ligger i Nordiska museets arkiv, dit Hanssens efterlämnade papper numera förts. Artikeln kretsar kring ett av de mer anmärkningsvärda fynden som Hanssen gjorde vid arkivstudierna till avhandlingen, nämligen den räkenskapsbok som kyrkoherden Niels Madtzön fört under 1600-talets första hälft och som på Landsarkivet i Lund bundits ihop med tionderäkenskaperna från Gladsax socken strax utanför Simrishamn. Ett uppslag ur boken återges av fotograferat i Perlinges bok och gör ett mycket svårsläsbart intryck. Man imponeras över att innehållet har gått att tyda. Gladsaxprästens räkenskapsbok ger en värdefull inblick i en prästs ekonomiska ställning på den skånska landsbygden vid slutet av den danska perioden. Han tycks ha fungerat som

utlånare av utsäde till fattigare bönder. Hanssen menar att det knappast var någon lönsam syssla, men att det rimligen gav långjivaren inflytande och dagsverkshjälp. Räkenskapsboken ger också en bild av prästfamiljens klädsel (genom de textila inköpen). Den bilden bekräftar föreställningen om en prästs starka sociala ställning på landsbygden vid denna tid.

Ett annat av Hanssens arkivfynd under arbetet med doktorsavhandlingen var tullängden för Simrishamn 1798. Tullängderna, som detaljerat angav införseln av varor till städerna, tycks annars vara i stort sett utrensade från arkiven. Hanssens längd tillät honom att göra en utförlig analys av vilka varor som nådde staden, varifrån de kom och vilka som kom med dem. Det finns i boken ingen separat uppsats om denna tullängd, men handelskontakterna mellan land och stad tas upp i flera av artiklarna. Spannmålen var den helt dominerande importvaran till Simrishamn, och det viktigaste sädeslaget var korn. Säden kom från slättsockarna sydväst om staden under senhösten och vintermånaderna. Någon nämnvärd import av animalier skedde däremot inte; de drygt sexhundra stadsborna höll sig med egna kreatur. Från skogsbygderna nordväst om Simrishamn kom ved, torv, hudar och ull. Hantverksprodukter från Göingebygden letade sig också ner till Simrishamn. Men det var kanaliseringen av böndernas spannmålsöverskott in till staden som gjorde att Simrishamn utvecklades till något utöver ett fiskeläge, något annat än grannsamhällena Baskemölla och Brantevik.

Hanssen hade planer på att vidareutveckla sin studie av Österlen till en processuell studie av regionen från 1600-tal till 1900-tal. Flera av uppsatserna i boken är att se som ansatser till en tänkbar fortsättning av avhandlingen. Uppsatsen "Hushållens sammansättning i österlenska byar under 300 år", tidigare publicerad i *Rig* 1976, är ett exempel på detta. Här ger Hanssen en schematisk bild av familj jordbrukets förändrade karaktär från stormaktstid till nutid. Med sin karakteristiska förkärlek för egenhändiga termer kallar han de tre epoker han urskiljer för det *feodala* skedet, det *herila* skedet och det *nukleära* skedet. Det feodala skedet kännetecknades av människors relativt korta livslängd och svårigheterna att planera för framtiden. Familjens roll var mycket begränsad, man levde snarare i ett slags utvidgade gårdshushåll och ofta satt två olika hushåll i ledningen för samma gård. Det herila skedet, som Hanssen definierar för tiden 1730–1920, utmärktes av en kraftig folkökning som dramatiskt ändrade strukturerna på landsbygden. Detta var husbondeväldets tid, med en

dominant patriarkalisk ledare och gott om tjänstefolk. Nu ökade familjens betydelse och klassklyftorna växte. Det nukleära skedet slutligen är dagens jordbruk, där kärnfamiljen dominerar och där bonden får klara sig utan anställda och kanske också utan familjens hjälp.

Flera av artiklarna i boken tecknar just sådana här långa perspektiv, vilket gör läsningen särskilt spännande. Men de flesta av texterna kan närmast läsas som utbroderingar och sammanfattningar av lärdomar från doktorsavhandlingen. Här diskuteras t.ex. byalagens och arbetsgillenas roll, relationerna mellan bönder och herrskap och relationerna mellan bönder och obesuttna. För dem som inte läst den i dag nästan mytomspunna avhandlingen *Österlen* kan Perlinges bok tjäna som ett gott substitut; alla Hanssens insikter och lärdomar från avhandlingen möter läsaren här, ofta i enklare och mer pedagogisk form.

Men boken innehåller som nämnts inte bara nya och nygamla prov på Hanssens författarskap utan även Anders Perlinges mycket värdefulla biografi över Hanssen. Den är 80 sidor lång och har titeln ”Börje Hanssen på det akademiska aktivitetsfältet”. Det kom ju för övrigt alldeles nyligen en kortare biografi över Hanssen, skriven av Birgitta Svensson, i boken *Svenska etnologer och folklorister* (som anmäldes i *Rig* 2011:1). Där diskuteras Hanssens roll i svensk etnologi och hans viktigare skrifter presenteras. Men den som vill lära känna Hanssens sociala bakgrund och personlighet och följa de invecklade och dramatiska turerna i hans akademiska karriär hänvisas till Perlinges biografi.

Av någon anledning finns i Perlinges bok även en kortversion av biografien och denna kortversion finns till yttermera visso även i engelsk språkdräkt. Läser man båda biografiversionerna uppstår ett slags ekoeffekter när man kommer till den långa versionen; läsaren möter upprepningar och avsnitt som känns bekanta. Egentligen kunde väl den korta versionen ha utgått? Jag rekommenderar i varje fall läsaren att hoppa över den och direkt läsa den långa och utförliga biografien. Det är en spännande och lärorik läsning.

Hanssen växte upp på en bondgård i Närke som utomäktenskaplig son till en bonddotter. Det tycks som han aldrig riktigt velat lämna denna bonde- och landsbygdsmiljö. En stor del av sitt liv bodde han på landet i Södermanland och Närke och på äldre dagar återvände han till sin barndoms by, om än inte till födelsehemmet. När han var docent i folklivsforskning på 1960-talet bedrev han samtidigt broileruppfödning på en sörländsk gård och pendlade till Stockholm för

sina föreläsningar. Att han inte kom att stanna i USA, där han var gästforskare på 1950-talet och möttes av ett stort intresse från ledande antropologers sida, tycks ytterst ha berott på hans kärlek till sin mellansvenska hembygd och landsbygd. Hanssens analyser i *Österlen* bottenar otvivelaktigt i hans egna barndomsupplevelser av arbeten på en bondgård eller i varje fall i hans mors berättelser från hennes uppväxt hos sina morföräldrar på en uppenbarligen ålderdomligt skött bondgård.

Perlinge har till sin biografi utfört ett imponerande arkivarbete och därtill gjort ett stort antal intervjuer med flera av Hanssens släktingar, barndomsvänner och elever. Efter studentexamen 1937 vid Karolinska Läroverket i Örebro kom Hanssen till Stockholms högskola, där han målmedvetet och framgångsrikt studerade humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen. Han bodde inackorderad i Vasastan och hade de olika institutionerna på gångavstånd. Han följde snart undervisningen i en rad ämnen men räknade sig väl närmast som elev till ekonomhistorikern Eli Heckscher. Det tycks dock som om han var ovillig till att hamna i ett särskilt fack vid högskolan och intog tidigt ett slags självständig och tvärvetenskaplig position som han skulle behålla livet ut, till men för den egna karriären kan man väl tillägga men inte till men för hans vetenskapliga landvinningar.

Perlinge antyder ett litet kompromisslöst drag i Hanssens personlighet, kanske den fattige bondpojkenes ovilja att göra sig hemmastadd i det akademiska rävspelet. Det skulle också yttra sig i en ofta oförsonlig ton i Hanssens inlägg i den vetenskapliga debatten. Hans vänner i den akademiska världen, K. Rob. V. Wikman i Åbo och amerikanen Robert Redfield, ville få honom att mildra sina kategoriska uttalanden. De kom honom att få akademiska fiender som Gunnar Boalt, Helge Nelson, Ernst Söderlund och Gustaf Utterström, ja även med den annars mycket intresserade läraren Eli Heckscher kom Hanssen ibland på kant. Oviljan att ta personliga hänsyn i vetenskaplig polemik tycks ha präglat honom hela karriären, ett sent exempel var den vassa oppositionen på eleven Åke Dauns doktorsavhandling 1974.

Börje Hanssen var en forskare som om han helhjärtat valt akademisk disciplin och sedan spelat sina kort mer strategiskt skulle ha kunnat bli professor i många ämnen, däribland ekonomisk historia och folklivsforskning. Däremot knappast i det ämne där han först blev docent, sociologi, där ju utrymmet för historisk forskning varit minimalt. Och för Hanssen var hela hans forskningsli-

delse inriktad på att lägga sociologiska frågeställningar på historiskt material. På detta ger boken *Åter till Österlen* en mängd intressanta exempel.

Mats Hellspång, Stockholm

Urban Emanuelsson: *Europeiska kulturlandskap. Hur människan format Europas natur*. Formas, Stockholm 2009. 384 s., ill. ISBN 978-91-540-5977-5.

Urban Emanuelsson, professor vid Sveriges lantbruksuniversitet, har länge varit en av de mest produktiva bland de nordiska biologer och naturvårdare som i sina skrifter har förmått finna en kreativ syntes mellan en naturvetenskaplig och humanistisk grundsyn, t.ex. (i samarbete med några andra författare) i *Det skånska kulturlandskapet* (1985). Ännu ett synbart tecken på detta är *Europeiska kulturlandskap*, en även efter internationella mått sällsynt praktfull och mångfacetterad bok inom det tvärvetenskapliga fältet som kallas miljöhistoria och som avser studiet av mänsklig miljöpåverkan under längre tidsintervall.

I denna rikligt illustrerade volym låter Emanuelsson oss följa historien om hur människan har förändrat landskapet i Europa från förhistorisk tid till våra dagar, med beskrivningens tyngdpunkt på de senaste 5–7 seklerna och med begränsat utrymme för förändringar under 1900-talets senare hälft. En viktig utgångspunkt är att det är ett konstlat och rentav destruktivt perspektiv att skilja mellan natur- och kulturmiljövärd. ”Europas kulturarv innefattar också till exempel träd formade av människan, arternas förekomst på olika platser och olika naturtypers utseende”, konstaterar han och ger därmed boken en tvärvetenskaplig inriktning som bör fånga mångas intresse. Att kultur och miljö befinner sig i växelverkan är ett faktum som inte nog kan betonas, och sällan har det gjorts så pedagogiskt, lättfattligt och praktfullt som i denna volym.

Den historia vi här får ta del av, och som presenteras utan att några speciella förkunskaper i miljöhistoria förutsätts hos läsaren, gör det bl.a. nödvändigt att föra grundläggande ekologiska resonemang. Det gör författaren på ett lyckat sätt, inte minst när det gäller att åskådliggöra markanvändning enligt olika principer från jakt och samlande till modernt handelsgödselbaserat jordbruk. I text och bild får vi inte bara ta del av forskningens resultat, utan även hur man med hjälp av exempelvis pollenanalys, arkeologi och etnologiska

uppteckningar har kunnat dokumentera eller rekonstruera människans förhållande till landskapet i det förflutna, däribland husdjurshållningens historia. Författaren belyser också mindre väl utforskade fält, där det följaktligen finns insatser att göra.

En författare av en framställning av detta slag, som handlar om en hel världsdel i långt tidsperspektiv, riskerar lätt att förlora sig i detaljer, men trots att framställningen förvisso är innehållsrik blir den i mitt tycke aldrig påfrestande att läsa. Tvärtom är läsningen av det stimulerande slag som gör att man bara väntar på att få vända sida, och det utomordentliga illustrationsmaterialet gör den dessutom till en angenäm bok att sitta och bläddra i – en nog så viktig aspekt när det gäller att väcka intresse för ett ämne.

Vad jag själv uppskattar mycket är de många konkreta exempel som ges på hur olika arter har använts av människan och gynnats eller missgynnats av hennes agerande. Emanuelsson kopplar detta till politisk och demografisk utveckling, t.ex. ifråga om markanvändningens sociala dimensioner och hur landskapet på sina håll tidvis har växt igen i samband med krig och pestepidemier. Att potatisen infördes till Europa blev ju, för att bara nämna ett exempel, en väsentlig orsak till den snabba befolkningstillväxten och därmed även till hela det industrialiserade samhället, ett välkänt men inte desto mindre utmärkt exempel på den tänkvärda empiri som Emanuelsson behandlar. Här är återigen bildmaterialet mycket värdefullt; det är mycket imponerande att han själv har tagit merparten av de många fotografierna i de mest skilda delar av Europa och lyckats finna utomordentligt bra exempel på sådant han diskuterar. Den etnologiskt intresserade kan även notera att mycket av detta bildmaterial visar sådana seder och bruk som sannolikt kommer att vara försvunna inom en rätt snar framtid, en aspekt som ger boken ett dokumentärt värde.

När *landskapets* förändringar behandlas blir det lätt så att det enbart blir *land*, dvs. mark, som behandlas. Att Emanuelsson tagit med ett kapitel, även om det inte är så långt, som handlar om havet som resurs, dvs. det man på engelska brukat kalla *seascape*, är därför lovvärt. Fiske, samlande och jakt i marina miljöer har varit av betydelse sedan jägarstenåldern och alltjämt är ju småskaligt kustfiske av betydelse på många håll. Men här kommer författaren även in på resonemang om hur man försökt vinna mark från havet, inte bara i det välkända fallet Nederländerna utan även genom att man exempelvis vallat in grunda havsvikar i södra